

Богдан ТИХОЛОЗ

УДК 821.161.2.09"18/19"І.Франко5

ХТО ТАКИЙ ДЖЕДЖАЛИК? (Таємниця Франкового псевдоніма)

Стаття розкриває таємницю першого Франкового псевдоніма – Джеджалик (із близько сотні псевдонімів та криптонімів письменника). Іван Франко активно послуговувався цим псевдонімом на ранньому етапі своєї творчості, у період «молодечого романтизму» (1874–1877 рр.). Автор статті уперше у франкознавстві обґрунтовує припущення, що юний Франко, будучи учнем Дрогобицької гімназії, захоплений героїкою української минувшини під впливом художньої та наукової літератури на історичну тематику (зокрема праць М. Костомарова, О. Барвінського, І. Шараневича та ін.), прибрав собі ім'я легендарного козацького полковника Филона (Пилипа) Джеджалика (Джалаля) – видатного українського військового діяча й дипломата XVII ст., одного з найближчих сподвижників Богдана Хмельницького у національно-визвольній війні 1648–1657 рр.

Ключові слова ● псевдонім, романтизм, історія, героїка

Творчість – справа не тільки відповідальна, але й ризикована. Тому митці часто-густо чи то з доброї волі, чи з вимушеної необхідності ховають своє справжнє обличчя за розмаїтими масками. І одним із найпоширеніших різновидів таких масок є приbrane ім'я, або псевдонім. Деколи така маска «приростає» до обличчя – так, що майже витісняє у свідомості публіки справжнє ім'я автора (ось як у випадках Панаса Мирного, Олени Пчілки, Лесі Українки чи Олега Ольжича...); інколи ж, навпаки, митець відомий передусім під власним іменем («як у метриці!»), хоча й використовував одну чи кілька літературних «масок» (як Тарас Шевченко – Кобзар Дармограй, Маркіян Шашкевич – Руслан – або ж Олександр Кониський – здається, абсолютний рекордсмен серед українських літераторів за кількістю псевдонімів – аж 141 (!!!), однак в історію письменства він увійшов-таки під своїм справжнім прізвищем).

Автор «Каменярів» та «Мойсея» без сумніву, належить до другої категорії творців. Усьому світові він відомий передусім саме як Іван Франко. Водночас у своїй творчій діяльності письменник використовував близько сотні

псевдонімів та криптонімів: Руслан, Іван Живий, Невідомий, Не-Давид, Не-Теофраст, Non severus, Vivus, Марко В-а, Один з молодіжи, Один з русинів міста Львова, I. Ф., Ів. Фр., I. F., Ів. Fr., Ккк й ін.¹

Найвідоміший і найпопулярніший із них – Мирон (знаний у численних варіантах: Мирон, Мирон***, Myron, Miron***, Myron***, Мирон Сторож, Мирон Ковалишин...). Є свідчення, що, хоча майбутній письменник був охрещений як Іван (і лише це, єдине хресне ім'я, було занесене в метричну книгу), син Якова-ковалю з підгірських Нагуевич мав ще й друге назвисько – приватне, таємне, домашнє, яким кликали його лише вдома, в колі сім'ї – Мирон. Для Якова Франка син-первісток був пізньою і дуже довгоочікуваною дитиною, вимолоною в Бога (коли він народився, батько мав 54 роки). Яків не міг собі дозволити його втратити, тож, за народним звичаєм, щоб уберегти малого від нечистої сили, найрідніші його кликали Мироном – це рідкісне на той час серед бойків ім'я чомусь дуже подобалось мамі, Марії з шляхетського роду Кульчицьких... Як прийде який нечистий за Івасем, – а нема Івася, є лише Мирон! То й повернеться ні з чим... Так був Франко «малим Мироном» приблизно до 5-літнього віку, аж доки пішов до початкової школи в сусідньому селі – Ясениці Сільній. А його молодший брат Захар так на все життя й зостався Михайлом для всіх, окрім метрики: так його називала мати, так і земляки до нього озивалися. Саме звідси – від малого Мирона, що згодом стане головним героєм циклу новел та оповідань про дивного сільського хлопчика з очима філософа, – й улюблений Франків псевдонім – із цілої колекції літературних «масок».

Проте першим у цій довгій вервечці, по-сучасному кажучи, «нікнеймів» стоїть химерне, незвичне і загадкове (дотепер!) ім'я **Джеджалик**.

Саме під таким псевдонімом дебютував юний літератор, тоді ще учень Дрогобицької гімназії, на сторінках студентського журналу «Друг», що виходив у Львові.

Як відомо, перший опублікований твір Івана Франка – «Народні пісні (Сонет)», надрукований у журналі «Друг» (1874. – Ч. 3 [1(13).V]. – С. 51) за підписом *Джеджалик*.

Згодом, уже студентом Львівського університету, недавній дебютант рясно друкувався в різних жанрах (поезії, роман, критичні статті, фольклорні записи...) на шпальтах того-таки «Друга» та в альманасі «Дністрянка» (Львів, 1876) – і знову здебільшого під псевдонімом Джеджалик.

Так підписано, зокрема, крім уже згаданої «першої ластівки» – сонета «Народні пісні», ще й поезії «Моя пісня» (1874), «Божесть людского духа», «Від'їзд гуцула», «Дві дороги», «Любов», «Могила», «Мятеж Митуси», «Наперед!», «Наш образ» (усі – 1875), «Пісня Задунайська» (1876), дебютний роман

¹ Див.: Шуст Я. Псевдоніми та криптоніми Івана Франка // Іван Франко: Статті і матеріали. Львів, 1960. Зб. 7. С. 438–457.

(чи, за авторським визначенням, «Повість Джеджалика в трех частях») «Петрії і Добошуки» (1875), оповідання «Два приятелі» та «Лешишина челядь» (1876), сатиричні поеми «Дума про Маледикта Плосколоба» та «Дума про Наума Безумовича» (1878), переклади з Й. В. Гете («При кужілці» – уривок із трагедії «Фавст»), Е. Золя («Повінь»), статті «Женщина – мати» (1875) та «Слівце критики» (1877; рецензія на «Письма» К. Н. Устияновича).

Невдовзі Франко-«Джеджалик» став членом редакційної колегії «Друга»; брав активну участь у діяльності «Академического кружка», органом якого був часопис; виступав на його засіданнях (варто зауважити, що, скажімо, на трьох із п'яти проведених цим товариством 1876 року відчитів доповідачем був Франко²).

Він був молодий і повний сили та відваги; йому не було на кого розраховувати, крім себе самого; його головною і, фактично, єдиною інвестицією у майбутнє став власний хист. У ясній рудоволосій голові вирували й фонтанували ідеї, у грудях кипіла енергія, у серці палахкотів вогонь, – він був усюди і його було багато!

Не дивно, що невдовзі до здібного й амбітного початківця прийшла перша літературна слава. Щоправда, спочатку не до Франка – до Джеджалика...

Ув одному з листів до своєї першої коханої, лолінської попівни Ольги Рошкевич (це про неї писав згодом у знаменитому вірші «Тричі мені являлася любов...»): «Одна несміла, як лілея біла, / З зітхання й мрій уткана, із обснов / Сріблястих, мов метелик, підлетіла. / Купав її в рожевих блисках май, / На пурпуровій хмарі вранці сіла / І бачила довкола рай і рай! / Вона була невинна, як дитина, / Пахуча, як розцвілий свіжо гай»), Франко не без певної дози самоіронії і водночас цілком зрозумілого самовдоволення оповідав дотепну ситуацію, пов'язану з його ранньою популярністю:

«Не раз прийде який-такий до кружка (тобто до студентського товариства «Академический кружок». – Б. Т.):

– З ким маю честь?

– Іван Франко!

А там збоку докине другий:

– Vulgo Джеджалик.

А той християнин стане та очі витріщить!..»

(лист Івана Франка до Ольги Рошкевич від 29 лютого 1876 р.).

Саме під псевдо «Джеджалик» Франко здобув свою першу славу серед галицької освіченої молоді і навіть став у Львові «якимсь куріозом або знаменитістю» (за його власними словами).

² Див.: Sprawozdanie zъ дѣяльности Выдѣлу Товариства «Академической кружокъ» за рѣкъ шк[ільний] 1876 // Другъ. 1876. Ч. 21 [1(13).XII]. С. 330.

Вибір такого, на перший погляд, дещо екзотичного й загадкового літературного імені не випадковий. Адже псевдонім – це не лише маска, за якою письменник із певних (об'єктивних чи суб'єктивних) причин ховає своє справжнє обличчя, але й вияв його питомої сутності, глибинної особистісної спрямованості, – своєрідний «символ віри», сконцентрований у філософії імені. Відтак обираючи псевдоніма (особливо першого!) визначають взаємопереплетені стратегії самовираження й самоприховування, складна діалектика Персони й Самості.

Досі у франкознавстві питання походження першого Франкового *nom de plume* було нез'ясованим. Часом навіть доводилося чути нічим не обґрунтовані, сливе фантазмагоричні версії, нібито «Джеджалик» означає «дженджик» – такий собі український відповідник англійського «денді» – за словниковим визначенням, той, хто любить пишно одягатись, пишно одягнений; пустий, легковажний чоловік; жевжик, фертик, чепурун.

Утім, хіба міг би молодий Франко обрати собі таке легковажне псевдо? Звісно, він був амбітним юнаком; але, за спогадами сучасників, геть не виглядав на такого дженджика-чепуруна. Навпаки, при першій зустрічі він справляв враження людини, яка зовсім не дбає про свій зовнішній вигляд.

Сестра його нареченої, Ольги Рошкевич, Михайлина так згадувала перший візит молодого Франка у їхню господу в Лолині:

«Зміряла його відразу від стіп до голови і відчула неприємне враження. Вразило мене його убрання; і так, як нині, ще бачу його в чорнім довгім сюртуці, в крацястих штанах, в чоботах з довгими халявами, а від того убрання відбивав чорний м'який капелюх з широкими крисами. Ще мене дуже вразило на плечі палиця з пакунком в крацястій хустині. Уявила собі, що він дуже бідний...»³

Що ж, на роль денді цей молодик аж ніяк не претендував. Справжні Франкові амбіції сягали набагато далі, ніж гарно виглядати й подобатися дівчатам. Він хотів стати відомим літератором, передусім поетом – «руським Міцкевичем», творцем вічних шедеврів і володарем дум. А ще – в перспективі – народним пророком і проводирем. Не більше й не менше! Звісно, він не кричав про це на вулицях, та й узагалі не висловлював цієї думки вголос. Але така візія місії поета впливала із романтичної моделі «поета-пророка», панівної у слов'янських літературах ХІХ століття, зокрема й українській.

Тож моделлю для «вирізьблювання власного “я”» для майбутнього «галицького Шевченка» аж ніяк не міг слугувати якийсь там «дженджик». Хто хоче бути пророком, мусить спершу стати воїном, а не денді. Джеджалик обрав собі за взірець лицаря, а не фертика.

За нашим припущенням, ще будучи учнем Дрогобицької гімназії, Франко, захоплений героїєю української минувшини, вочевидь, начитавшись доступної

³ *Рошкевич (Іванець) М.* Спогади про Івана Франка // *Спогади про Івана Франка / Упоряд., вст. ст. і приміт. М. Гнатюка.* Львів: Каменяр, 1997. С. 108.

йому (з гімназійної, «ученицької», та особистої книгозбірні, а також приватних бібліотек друзів і вчителів) художньої та наукової літератури на історичну тематику (зокрема праць М. Костомарова, О. Барвінського, І. Шараневича та ін.), прибрав собі ім'я легендарного козацького полковника **Филона (Пилипа) Джеджалика (Джалалія)** – видатного українського військового діяча й дипломата XVII ст., одного з найближчих і найвірніших сподвижників Богдана Хмельницького у національно-визвольній війні 1648–1657 рр., його особистого друга і свого часу першої особи після великого гетьмана⁴.

Уславлений у битвах «правдомовний Джалалій» (на таке означення він заслужив у сучасників), хоч і походив із татарського роду, був гарячим патріотом України і лютим ворогом її поневолювачів, відомим своєю непримиренною позицією до угодовської політики тієї частини української шляхти, що прагнула компромісу з верхівкою Речі Посполитої. Історія донесла його крилату фразу, кинуту в обличчя князеві Адамові Кисілю та цілій польській дипломатичній місії під час перемовин 1649 р.: «Нехай зслизнуть ваші солодкі дари: уже тепер нас не загнуждає; не словами, а шаблею розправимось, коли хочете! Майте ви собі свою Польщу, а Україна нам, козакам, нехай зостається»⁵. У битві під Берестечком незламний полковник і після зради татар залишився вірним Хмельницькому, який призначив Джалалія наказним гетьманом.

Як патріот-державник, речник самостійницьких ідей, доблесний воїн і хоробрий козацький ватажок, Ф. Джалалій (інші варіанти написання прізвища: Джелалій, Джаджалій, Джеджалій, Джеджелій, Дженжелій, Джаджелей, Джечелей, Джечелий, Джаджала, Джаджалих, Джаджалик, Джулай, Дзялак) згадується в багатьох історичних джерелах (зокрема, в літописі Григорія Граб'янки, «Історії Русів», «Історії Польщі від смерті Владислава IV» Єроніма Коховського, «Історії війни козаків проти Польщі» П'єра Шевальє, «Літописній оповіді про Малу Росію та її народ і козаків узагалі» Олександра Рігельмана та ін.). Його яскравий образ змальовано і в численних літературних творах («Украинские сцены из 1649 года» М. Костомарова, «Побіда Хмельницького під Збаражем і Зборовом (Оповідання з давніх часів)» І. Нечуя-Левицького, «Над Кодацьким порогом» А. Кащенко, «Хмельницький» І. Ле, «Рубікон Хмельницького» Ю. Косача, «Берестечко» Л. Костенко, «Розлилися круті бережечки» Р. Іванченко та ін. – щоправда, усі ці твори були опубліковані вже після того, як Франко перестав бути «Джеджаликом»).

⁴ Див.: *Дзира Я. І. Джалалій (Джеджалій, Джаджалих) Филон // Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наук. думка, 2004. Т. 2: Г–Д. С. 372; Підкова І. Джалалій (Джелалій, Джеджалій, Джулай) Филон (Пилип) // Історія України: А–Я: Енциклопедичний довідник / Упорядкув. та наук. ред.: І. Підкова, Р. Шуст, І. Гирич. Вид. 3-є, доопр. і доп. К.: Генеза, 2008. С. 337.*

⁵ Цит. за: *Костомаров Н. Богдан Хмельницький. Изд. 3-е, испр. и доп. СПб.: [Издание Д. Е. Кожанчикова], 1870. Т. 2. С. 69–70.*

Найімовірніше, безпосереднім джерелом, із якого Франко почерпнув загальні відомості про Ф. Джеджалика, а відтак і запозичив свій перший псевдонім, були історичні праці М. Костомарова, зокрема монографія «Богдан Хмельницький» (її журнальний варіант було опубліковано в «Отечественных записках» за 1857 р. під назвою «Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России», того ж року з'явилось окреме видання; 2-е видання у 2-х томах вийшло 1859 р., 3-є в 3-х томах – 1870 р.). Ця книга була в особистій бібліотеці письменника (а саме 3-є тритомне видання 1870 р. – див. № 786–788); високу оцінку їй він дав у своєму «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» («За час свого побуту в Саратові він [М. Костомаров. – Б. Т.] здужав написати і видати двотомову монографію про Богдана Хмельницького, яка відразу зробила йому славу одного з найліпших істориків Росії» [т. 41, с. 282]⁶), інших студіях (зокрема, в статті «Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах» назвав цю працю «знаменитою» [т. 31, с. 188]).

На користь цієї гіпотези свідчить те, що тільки в монографії М. Костомарова (єдиній з усіх нам відомих тогочасних студій та опублікованих історичних джерел!) прізвище полковника фігурувало саме у формі «Джеджалик». Причому таке написання стало предметом цілої наукової дискусії історика з М. Максимовичем⁷!

Перший ректор Київського університету (тоді імені Святого Володимира) М. Максимович, писав із цього приводу М. Костомарову у 6-му листі з циклу «Письма о Богдане Хмельницком»:

«Фамилия Кропивянского полковника Филона в известных мне малороссийских памятниках пишется обыкновенно *Джеджелий*, изредка встречается *Джеджалый* и *Джеджелей*. Первая форма постоянно ведется и в летописаньи малороссийском, и в актах XVIII века, она же употребительна и доньше между козаками этой фамилии. Но в книге г. Костомарова Филон Джеджелий постоянно зовется *Джеджалыком*! В «Объяснении» он говорит: «Люди, знающие татарский язык, убедили меня в правильности формы *Джеджалык*, вместо других форм». Не вижу никакой ни надобности, ни справедливости переделывать на татарский лад козацкую фамилию вопреки ее народному употреблению, бывшему и нынешнему»⁸.

⁶ Тут і далі у квадратних дужках після цитат покликаємося на вид.: Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1976–1986, зазначаючи відповідний том і сторінку.

⁷ Див.: Максимович М. Письма о Богдане Хмельницком // Максимович М. Вибрані твори / Упор. і вст. ст. В. Короткого. – К.: Либідь, 2004. – С. 198, 215. Зокрема див.: «Письмо шестое. Ответ на «Объяснение г. Костомарова»» (відповідь М. Костомарова на попередню Максимовичеву критику його монографії «Богдан Хмельницький» була опублікована в «Санктпетербургских ведомостях» за 1859 р., № 122).

⁸ Там само. С. 215.

Це ще раз свідчить, що найімовірнішим джерелом, з якого «примандрував» легендарний козацький полковник до поетичної фантазії юного галицького літератора, була така монографія Миколи Костомарова «Богдан Хмельницький».

Є в цьому певна символічність: покоління «кирило-мефодіївців», яке намагалось відродити «козацьку славу» разом із козацькими-таки ідеалами «вольності» в Російській імперії, передало естафету генерації «Молодої України», яка в той час лише зароджувалася в Галичині, і першим її речником та духовним батьком судилося стати саме Франкові....

Героїчна, харизматична постать Ф. Джеджалика не могла не заімпонувати юному поетові-романтику, який гаряче цікавився національною історією, зокрема добою Хмельниччини, котрій пізніше присвятив низку наукових праць («Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах», розділ «Хмельниччина (думи, пісні та вірші)» у «Студіях над українськими народними піснями» та ін.) та художніх творів (зокрема, поему «На Святоюрській горі», новелу «Хмельницький і ворожити»; відомо, що Франко також мав намір написати драматичну трилогію про Б. Хмельницького – «Жовті води», «Берестечко», «Смерть Богдана» [див.: т. 49, с. 377]; зберігся лише недатований автограф її початку⁹).

Імовірно, Джеджалик став для молодого Франка уособленням справжнього українського лицаря, непохитного героя-патріота, народного проводиря, ідеальним образом полум'яного борця-бунтаря, на якого прагнув бути подібним і сам майбутній «вічний революціонер» та «український Мойсей». Тож, підписуючи свої ранні твори цим гордим псевдонімом «козацького роду», він (можливо, в прихованій, алюзійній формі, оскільки для Франкових сучасників це ім'я також було маловідомим; про це свідчать, зокрема, листи письменника до В. Давидяка та О. Рошкевич [див.: т. 48, с. 16, 47]) декларував свою не тільки естетичну (позначену рисами романтичного історизму), але й національно-політичну (а саме українсько-самостійницьку) та етичну (оперту на етос обов'язку, безкомпромісної боротьби зі злом та самофірною служіння рідному народові) позицію.

Франків перший псевдонім, таким чином, – це не просто літературна маска і тим паче не випадковість, а ідеальне «я» молодого автора, його етико-антропологічний взірець, історіософська концепція та національна програма.

Утім, період «молодечого романтизму», осяяний «першими проблесками пізнішого генія»¹⁰, незабаром минув, і на зміну Джеджаликові, сповненому козацької героїки, прийшов «вічний революціонер» Мирон – автор «Наймита», «Каменярів» та «Гімну»...

Але це вже цілком інша історія!..

⁹ Див.: Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 3. № 394.

¹⁰ Крушельницький А. Іван Франко (поезія). Коломия: Галицька накладня Якова Оренштайна [sine anno; de facto 1909]. С. 12.

Bohdan TYKHOLOZ

WHO IS DZHEDZHALYK? (The Secret of Franko's pseudonym)

The article reveals the secret of Franko's first pseudonym – Dzhedzhalyk (of about a hundred pseudonyms and cryptonyms of the writer). Ivan Franko actively used this pseudonym at an early stage of his creativity, during the period of "youth romanticism" (1874–1877). The author of the article for the first time in Franko studies substantiates the assumption that young Franko, being a student of Drohobych gymnasium, fascinated by the heroics of the Ukrainian past under the influence of fiction and nonfiction on historical subject (in particular, the works of M. Kostomarov, O. Barvynskyi, I. Sharanevych, etc.) took the name of the legendary Cossack colonel Fylon (Pylyp) Dzhedzhalyk (Dzhalaliy) – a prominent Ukrainian military figure and diplomat of the XVII century, one of the closest associates of Bohdan Khmelnytskyi in the national liberation war of 1648–1657.

Key words: pseudonym, romanticism, history, heroics